

‘Het probleem is niet dat feministen zeuren, maar er zijn wel zeurende kwesties’

Interview met Evelien Tonkens

José van Santen

TVGEND 23 (3): 233–241

DOI: 10.5117/TVGN2020.3.004.VANS

Evelien Tonkens. Bron foto: Studio Aksanto.nl

Evelien Tonkens is hoogleraar Burgerschap en Humanisering van de Publieke Sector aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht. Zij was redactielid van het *Tijdschrift* tussen 1988 en 1998. Redactielid José van Santen sprak met haar over haar brede loopbaan, haar huidige werk, wetenschappelijke inspiraties en ideeën over de toekomst.

Aanvankelijk had Evelien, zoals veel vrouwen, een gecompliceerde verhouding tot het feminisme. Haar moeder, voltijdswerkend met drie kinderen in de basisschoolleeftijd, en oma waren beiden feministisch.

Nee, ik heb mijn moeder bij de theepot niet gemist, ze had als maatschappelijk werker een heel boeiend leven waar ze interessant over vertelde. Goede naschoolse opvang heb ik wel erg gemist.

Ondanks het feit dat ze in de puberteit al in het vrouwenhuis kluscursussen volgde, moest ze aanvankelijk tijdens haar studie culturele antropologie niet veel van vrouwenstudies hebben. Ze snapte de focus van destijds op 'moederschap en reproductie' niet, omdat voor haar het belang van feminisme juist behelsde dat vrouwen aan het moederschap konden ontsnappen.

Dat veranderde door de breuk met een toenmalig vriendje die haar te weinig zelfstandig vond en suggereerde dat ze maar eens Shulamith Firestones *Dialectiek van de seksen* (1970) moest lezen. Dat opende haar ogen. Tegelijkertijd had ze bij culturele antropologie een behoorlijk aantal ervaringen met seksueel grensoverschrijdend gedrag. '#Metoo-ervaringen,' zo stelt ze, 'die helaas toen nog niet zo heetten.' Variërend van verkeerde blikken en foute uitnodigingen tot en met aanranding.

Was er toen maar #metoo geweest. Ik wist niet wat ik daarmee aan moest, behalve van de antropologie uitwijken naar vrouwenstudies waar zulke mannen niet waren, en mensen wel in mijn hersens waren geïnteresseerd. De #metoo-beweging is een geweldig dapper voorbeeld van hoe het persoonlijke en het politieke nog steeds met elkaar moeten worden verbonden, op manieren waar eerder nog geen ruimte voor was. Het is ook een voorbeeld van hoe nodig feminisme en hoe actueel vrouwenonderdrukking nog is, al gebruik ik dat woord nog zelden. Hoogstens in extreem gewelddadige gevallen.

De #metoo-beweging maakt volgens Evelien duidelijk hoe vrouwen via seks klein worden gehouden en de mond wordt gesnoerd; hoe sterk schaamte daarin werkt; hoe enorm krachtig het is om dan massaal daartegen in opstand te komen simpelweg door te vertellen dat die moedige persoon niet alleen stond. Het heeft de erkenning teweeggebracht van hoe wijdverbreid seksueel geweld is en hoe schadelijk voor vrouwen.

In 1988, net afgestudeerd, trad zij op verzoek van de redactieleden Tjitske Akkerman en Monique Volman, toe tot de redactie van het *Tijdschrift voor Genderstudies* (toen nog *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*). Ze had

ondervonden dat redigeren haar lag vanuit de ervaring bij de schoolkrant en bij antropologie met het tijdschrift *Pituri*, het latere *Etnofoor*.

Redigeren gaat voor mij geloof ik vooral over schoonheid en over iemand stem geven, helpen om een tekst mooier te maken zodat de boodschap scherp overkomt; zodat alle zijpaden, relativeringen en angsten eruit zijn en de structuur in dienst staat van de boodschap. Daarmee komt de auteur tot haar recht.

Bij het zelf schrijven, zo vindt zij, zit je er zelf altijd tussen, vaak met dezelfde angst en andere preoccupaties, waardoor – en hier haalt ze het redactielid Alkeline van Lenning aan – de auteur zelf haar grootste vijand is. Met redigeren is die vijand vrijwel uitgeschakeld, omdat het om de gedachten en bevindingen van een ander gaat.

Evelien was destijds ook medeoprichtster van *De Harde Kern*, een auteurscollectief bestaande uit voormalig redactieleden van *Tijdschrift voor Genderstudies* (Van Lenning, Meijer, Tonkens, & Volman, 1996). Zij vonden dat onder andere veel vrouwelijke journalisten en vrouwen in allerlei andere beroepen, die zichzelf al reuze 'geëmancipeerd' vonden, meewerkten aan de stereotypering van feministen als ouderwetse zeurkousen die in het verleden zijn blijven steken. Ook zaken als de toevlucht van vrouwen tot chirurgische ingrepen werden aan de kaak gesteld. Evelien vindt het 'afschuwelijk dat meisjes nog steeds onder het mes gaan omdat die terreur van dat ene stupide schoonheidsideaal zo sterk is.' Zij wijt dat aan reclame en sociale media: die maken die terreur bijna onontkoombaar. De druk is alleen maar groter geworden, maar tegelijkertijd ziet zij ook meer andere beelden zoals sportende vrouwenlichamen en die zien er heel anders uit; fantastisch vindt ze ook dat vrouwenvoetbal zo in opkomst is.

Evelien constateert dat arbeid en zorg nog steeds ongelijk zijn verdeeld, waarbij vrouwen en mannen in heterorelaties zelf medeplichtig zijn omdat ze nog steeds niet voldoende eisen stellen aan hun partner (in het geval van vrouwen) of hun werkgever (in het geval van mannen). Alhoewel er meer vrouwen met belangrijke en voltijdsbanen zijn en mannen meer verantwoordelijkheid thuis nemen, schiet het volgens haar nog niet echt op.

Ik zat eind jaren negentig (met onder meer Maaïke Meijer) in een jury voor de prijs voor het beste essay van *Lover*. Veel inzendingen betroffen de ongelijke taakverdeling. Ik vond dat toen allemaal te weinig nieuws. Ik dacht: 'dit hebben wij toch allemaal al geschreven, waarom herhalen jonge vrouwen dat nog eens allemaal?' Om die reden hebben we geen prijs uitgereikt. We vertelden

dit in een overvolle zaal in *De Balie*. Het is een van de dingen waar ik ontzettende spijt van heb en mij ook wel voor schaam. Waarom begrepen we niet dat iedere generatie weer zijn eigen strijd moet voeren, vaak over dezelfde dingen en soms ook in dezelfde bewoordingen? We hadden gewoon een prijs moeten geven aan de essayist die dit oude probleem het mooist of grappigst opschreef. Ik weet nu nog dat er wel eentje bij was die dat echt heel leuk en spitsvondig had gedaan. Eeuwig zonde dat we die geen prijs hebben gegeven. Zoals we als *Harde Kern* in 'Wel feministisch, niet geëmancipeerd' schreven: het probleem is niet dat feministen zeuren, maar er zijn wel zeurende kwesties.

In haar artikel 'Gender in welke lagen? Kanttekeningen bij de gelaagde genderconcepten van Scott, Harding en Hagemann-White en hun toepassing in empirisch onderzoek' in het *Tijdschrift voor Genderstudies* (Tonkens, 1998) stelt Evelien dat het 'gender in lagen'-kader om achterstand van vrouwen en sekseongelijkheid te verklaren, vaak weinig oplevert om de werkelijkheid beter te verklaren; ze vond die theorieën mystificerend werken en stelde een andere indeling voor. Ze staat nog steeds achter haar visie van toen. Het ging haar om de conceptuele scherpte; 'gender in lagen' zoals dat onder meer werd toegepast door Scott, Harding en Hagemann-White was analytisch te onduidelijk.

Intersectionaliteit vindt zij wel een belangrijk concept, maar 'theoretisch nogal armoedig'. Ze erkent dat het belangrijk is om te constateren dat de verschillende assen waar feministen in de jaren tachtig en negentig over ruzieden, zoals gender, ras/ethniciteit, leeftijd, seksualiteit en klasse allemaal tegelijkertijd op elkaar inwerken en stelt dat Kathy Davis belangrijk werk heeft verricht door intersectionaliteit meer methodisch uit te werken. Maar ze kent geen auteurs die dit vertalen in een analytisch kader: die nader reflecteren op de intersectie van al die categorieën.

Wat betekent het om te zeggen dat ze op elkaar inwerken? Je kunt ze niet bij elkaar optellen en ook niet vermenigvuldigen (zoals in de vorige eeuw nog wel gebeurde met termen als dubbele onderdrukking) maar wat zeg je dan eigenlijk wel met intersectionaliteit? Dat iedere intersectie anders is? Dat kan empirisch best kloppen maar voor theorievorming brengt je dat niet veel verder. Hier ligt een schone taak voor theoretische genderstudies: om dit ofwel verder te doordenken of te constateren dat het concept intersectionaliteit ongeschikt is voor verdere theoretisering.

Evelien maakt in haar huidige studies nog steeds veel gebruik van het werk van Arlie Hochschild. Zij is haar belangrijkste wetenschappelijke held.

Ik vind haar concepten om te verklaren waarom mensen niet in opstand komen tegen wat iemand van buitenaf met goede redenen als onderdrukking kan benoemen, nog steeds heel waardevol. Haar korte antwoord is: mensen vergelijken zichzelf niet met een abstract ideaal; ze vergelijken zichzelf met concrete situaties en concrete andere mensen: 'heb ik het beter dan mijn moeder of mijn buurvrouw' is veel belangrijker dan 'wordt mijn mensenrecht hier geschonden?' Ook de rol die ze daarbij toekent aan morele emoties vind ik heel verhelderend.

In haar huidige onderzoek gebruikt zij nog wel concepten zoals in- en uitsluiting en gender-subtekst. Ze ziet hedendaagse verschijningsvormen van het verschil- en gelijkheidsdebat en de onderwerpen rond de LHBTQ+-gemeenschap, die in het *Tijdschrift voor Genderstudies* regelmatig aan de orde komen, als een uitbreiding van gender- en homostudies.

Naarmate we er beter in slagen om afstand te nemen van oude dichotomieën en van het indelen van mensen in twee soorten, komt er meer aandacht voor allerlei andere sekse- en seksuele identiteiten. Ik vind dat superbelangrijk en een enorme winst. Tegelijkertijd vraag ik me ook wel af of LHBTQ+ ook een kwestie zou zijn als we daadwerkelijk afstand nemen van seksedichotomieën; als het echt niet meer uitmaakt welk lichaam je precies hebt en op wie je valt; als we daar geen nadere betekenissen aan toedichten. Als we mannen zouden toestaan om rokken en make-up te dragen... zouden mensen dan nog de noodzaak voelen voor een transitie van bijvoorbeeld vrouw naar man (of omgekeerd)? Ik vermoed van niet maar wellicht is dat omdat ik het verlangen tot transitie niet herken en niet goed begrijp. Wat niet wil zeggen dat ik het niet respecteer en dat ik het niet met verve zou verdedigen als het werd bedreigd. Ik zou best graag willen begrijpen waarom ze dat precies zo belangrijk vinden. Films en literatuur die ik over het onderwerp ken gaan vaak over het proces of over acceptatie door anderen. Mij fascineert de 'waarom-vraag', en, als socioloog, de vraag welke rol de inrichting van onze samenleving daarin speelt.

Evelien is drie jaar Kamerlid geweest voor GroenLinks. Die overstap lag in het verlengde van haar politieke, publieke, wetenschappelijke en beleidsmatige betrokkenheid in verschillende rollen. Toen zij werd gevraagd voor het Kamerlidmaatschap leek dat een logische stap, het sloot goed aan bij haar ambitie om bovengenoemde betrokkenheden met elkaar te verbinden. Ze had binnen de universiteit ook geen vaste aanstelling, die kreeg zij pas vier jaar geleden (op de leeftijd, zo grapt ze, waarop haar ouders bijna met de VUT gingen). Ze realiseerde zich dat je binnen de Kamer belangrijk

werk doet, dat je ook best veel eer van je werk krijgt, maar dat het zich wel bevindt aan het eind van een lange ontwikkelingslijn van gedachtevorming: een wet is vaak het sluitstuk van een decennialange discussie. Dat gold ook voor een paar belangrijke wetten die zij destijds behandelde op het terrein van kinderopvang, jeugdzorg en marktwerking in de zorg. Evelien houdt van fundamentele discussies over de koers van de samenleving. Daarvoor moet je niet in de Kamer zijn: dat is niet de plek om discussie te voeren over bijvoorbeeld het recht op kinderopvang. Tegen de tijd dat een wet op de kinderopvang de Kamer bereikt, ben je beland in de fase van afhechten. Het gaat nog vooral om uitvoeringskwesties zoals de precieze hoogte van de ouderbijdrage.

Ik bedoel dat beslist niet cynisch. Het is heel goed dat wetgeving een kwestie van afhechten is. Dat toont dat we in een vitale democratie leven waar discussies op talloze plaatsen worden gevoerd, met als sluitstuk de Kamer. Ik ben alleen zelf vroeger in dat proces meer op mijn plek.

Ze bracht vervolgens met haar levenspartner een boek uit over de schaduwzijden van de meritocratie (Swierstra & Tonkens, 2008). De kranten wilden hierover geen artikel plaatsen, want ze vonden de discussie niet actueel.

Nu, inmiddels twaalf jaar later, is er wel veel aandacht voor deze schaduwzijden. Zelfs de WRR en het SCP hebben er kritische beschouwingen aan gewijd. Over een jaar of acht zullen ze het er in de Tweede Kamer dus wel over hebben. Ik bedoel dat laatste echt niet denigrerend. Ik vind politiek ontzettend belangrijk en ik vind dat we veel te weinig trots zijn op onze behoorlijk goed functionerende parlementaire democratie. Ik wil er alleen maar mee illustreren wat ik met de afhechtingstaak van de Tweede Kamer bedoel.

Evelien heeft veel geleerd van haar politieke functie – al beoordeelt ze zichzelf niet als een ontzettend goed Kamerlid – maar een tweede kans om hoogleraar te worden wilde ze niet laten lopen. Ze vindt zichzelf maar in één ding echt goed: schrijven en praten over wat ze heeft geschreven (en anderen in dat proces begeleiden). Als hoogleraar kun je dat volgens Evelien beter doen dan als Kamerlid, effectiever zijn, meer het verschil maken.

In 2015 concludeerde Evelien in een studie (*De verhuizing van de verzorgingsstaat*) dat het ‘netwerk voor hulpbehoevende burgers en zelfredzaamheid bevorderen’ niet werkt (zie ook Bredewold, Duyvendak, Kampen, Tonkens, & Verplanke, 2018). Dit heeft een belangrijke genderdimensie: de lasten van de herziening van de verzorgingsstaat komen vooral bij vrouwen

terecht: als formele en informele zorgverleners en als oudere zorgbehoevenden, want de meeste verpleeghuisbewoners zijn ook vrouw. De groei van de kosten in de zorg zijn vooral het gevolg van toegenomen medische mogelijkheden zoals betere medicijnen en meer ontwikkelde medische technologie, waardoor klachten waar mensen vroeger aan doodgingen (hartfalen en kanker) nu chronische ziekten worden.

Dat willen we allemaal graag. En daar verdienen farmaceutische bedrijven en medisch technologische bedrijven als Philips goed aan. Van zulke bedrijven moeten we meer maatschappelijke verantwoordelijkheid eisen. Dat ze aan groeiende medische mogelijkheden verdienen is prima, maar echt problematisch is dat vervolgens de rekening hiervan wordt gepresenteerd bij de langdurige zorg en dan weer vooral de ouderenzorg; bij laagbetaalde vrouwen in de thuiszorg en verpleeghuiszorg en bij stokoude mensen, ook in meerderheid vrouwen. Omdat de kosten van de zorg zo stegen en moesten worden beteugeld, moest er op die zorg worden bezuinigd. Dat is natuurlijk totaal krom! Leg de kosten daar waar de baten ook zijn, bijvoorbeeld middels hogere winstbelasting voor die bedrijven. Vertel het publiek dat de stijgende zorgkosten die bedrijven geweldig veel opleveren en dat ze daarom ook meer mogen bijdragen. Of vertel mensen dat we met zijn allen meer willen en kunnen en daarom ook, naar vermogen, meer moeten betalen: verhoog dus de belastingen of, mits naar vermogen, de premies, maar laat niet oude, kwetsbare, weinig machtige en nauwelijks georganiseerde vrouwen in de langdurige zorg daarvoor opdraaien!

Evelien wijst erop dat in de tijd van de coronacrisis eveneens bleek dat verpleeghuiszorg en de thuiszorg, waar vrijwel alleen vrouwen werken, er aanvankelijk ontzettend bekaaid afkwamen. 'Zowel qua veiligheid als wat betreft aandacht voor de sociale problematiek. Medisch specialisten hadden een betere positie dan verzorgenden.'

Wat betreft de huidige milieucrisis en verlies van biodiversiteit aarzelt Evelien om een relatie met gender te leggen.

Met steun van zorgethiek zou je kunnen betogen dat feminiene waarden zoals zorg voor de ander en de natuur te weinig aandacht krijgen en masculiene waarden te veel.

Zij vindt echter niet dat dat iets verheldert of iets verbetert. 'Dat zou alleen helpen wanneer je een verschil-feminist bent,' maar ze is 'helemaal van de gelijkheid'. Ze gruwelt van de gedachte dat vrouwen betere – of slechtere

– mensen zouden zijn. Voor haar is het punt van het feminisme dat vrouwen gewoon mensen zijn, niet meer en niet minder.

Ik ben daarom ook niet zo van het eco-feminisme. Ik vind milieu en klimaat na seksisme en racisme de meest prangende problemen van de nabije toekomst. Maar dat zijn problemen voor iedereen, niet speciaal van of voor vrouwen.

Wat de recente aandacht van het *TvG* voor het thema ‘decolonising the universities’ en ‘decolonising society’ betreft meent Evelien dat dekolonisatie een cruciale voorwaarde is voor gelijk burgerschap. Hiervoor moet de koloniale geschiedenis beter worden verwerkt. Ze is van mening dat we meer verhalen nodig hebben over de huidige betekenis van ons koloniaal verleden, zowel van nazaten van koloniale heersers als van slachtoffers en alles en iedereen ertussenin. Mooie voorbeelden zijn het boek *Dochter van de dekolonisatie* van de Belgische Nadia Nsayi, en de podcast *De plantage van onze voorouders*.

Ik moet Nsayi nog lezen, maar wat me aanspreekt in *De plantage van onze voorouders* is dat deze vrouwen de pijn opzoeken, maar anders dan sommige wetenschappelijke auteurs – zonder oude polarisaties te reproduceren.

Ten tijde van de opkomst van (rechts) nationalisme en extreemrechtse denkbeelden vindt zij wel het verder problematiseren van mannelijkheid, zoals ook gedaan is door bijvoorbeeld Stefan Dudink, heel belangrijk. Zij meent dat rechts populisme goed vaart op gekrenkte mannelijkheid en deze bevestigt. Dat geldt ook voor ‘mannelijke’ noties als eer en strijd, waarover ze ook met haar levenspartner publiceerde (onder meer Swierstra & Tonkens, 2009). Het populisme als probleem van gekrenkte mannelijkheid analyseren lijkt haar belangrijk.

Eer, erkenning en respect zijn cruciale thema's voor de toekomst. Ze worden vaak ten kwade ingezet, om gruwelijke oorlogen te voeren, en misdaden tegen vrouwen te plegen. De vraag voor het komende decennium is hoe we vreedzame, androgyne praktijken eervol kunnen maken: hoe kunnen we zorgen dat vrouwen en mannen erkenning en (zelf)respect ontleen aan strijd voor democratie of het klimaat, of tegen racisme, vrouwenhaat of seksueel geweld?

Bibliografie

- Bredewold, F., Duyvendak, J., Kampen, T., Tonkens, E., & Verplanke L. (2018). *De verhuizing van de verzorgingsstaat. Hoe de overheid nabij komt*. Amsterdam: Van Genneep.
- Firestone, S. (1970). *The dialectic of sex. The case for feminist revolution*. New York: Bantam Books.
- Swierstra, T., & Tonkens, E. (Red.) (2008). *De beste de baas? Prestatie, respect en solidariteit in een meritocratie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Swierstra, T., & Tonkens, E. (2009). 'Gebrek aan zelfrespect, orde en zingeving. Polarisatie als antwoord.' In: Raad voor maatschappelijke ontwikkeling (Red.), *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 120–138). Amsterdam: SWP.
- Tonkens, E. (1998). 'Gender in welke lagen? Kanttekeningen bij de gelaagde genderconcepten van Scott, Harding en Hagemann-White en hun toepassing in empirisch onderzoek.' *Tijdschrift voor Genderstudies*, 1(1), 42–49.
- Van Lenning, A., Meijer, L., Tonkens, E., & Volman, M. (1996). *De harde kern: Wel feministisch, niet geëmancipeerd*. Amsterdam: Atlas Contact.

Over de auteur

José van Santen is cultureel antropologe. Ze was (o.a.) verbonden aan de universiteit Leiden, en is nu gepensioneerd. Zij heeft een dertig jaar lange onderzoekservaring betreffende gender en Islam(isering) in West-Afrika, met name Noord-Kameroen, waar zij codirecteur was van het Centrum voor Milieu en Ontwikkelingsvraagstukken (Maroua, Dschang University) van 2000–2003. In 2011–2012 was zij KNAW/NIAS-fellow.

